

„Csak stilisztikai különbség”? – változási tendenciák a mai nyelvhasználatban

Heltainé Nagy Erzsébet

Nyelvtudományi Intézet – Károli Gáspár Református Egyetem

h.nagy.erzsebet@kre.hu

1. Bevezetés

1. 1. A téma

A ma zajló nyelvi változások közül a grammatikai és szemantikai alapú stilisztikai változásokkal foglalkozik a tanulmány. A korpuszt, a bemutatandó nyelvi anyag, a példák háttérét az MTA Nyelvtudományi Intézetében működő nyelvi tanácsadó szolgálat adatbázisa jelenti, annak is 2017–2018-as időszaka.

A nyelvi tanácsadáshoz forduló nyelvhasználók (a továbbiakban kérdezők) attitűdjét erőteljes normatív megközelítés és határozott véleménynyilvánítás, ön-reflexió jellemzi. A nyelvi helyesség összetevői között a stiláris szempontok jelentéktelennek tűnnek számukra, még akkor is, amikor ezek válnak meghatározóvá az adott nyelvi problémában. Ezért is tartom érdemesnek bemutatni az ilyen típusú kérdéseket és válaszokat, kiemelve azt az aspektust, amelyet a nyelvi norma összetevőin belül stílusnormaként, stiláris helyességként tarthatunk számon. Hozzáteszem, hogy a válaszadó felől is fontos ez az aspektus, hiszen az ő attitűdjét is a normativitás igényének érvényesítése határozza meg, ez pedig – kivéve néhány konkrét esetet – a sztenderdre vonatkozó nyelvhasználati és stílusnormát jelenti.

A középpontba állított kérdés úgy is megfogalmazható, ahogy a kérdezők teszik: „Csak” stilisztikai különbség van a *De jó lenne, ha volna egy kerékpárom!* és a *De jó volna, ha lenne egy kerékpárom!* típusú óhajtások között? Jó-e a *köszönjük, hogy kérésével bizalommal fordult hozzánk* mondat szórendje? Ha nem, miért nem. Elfogadható-e a *kérdést felrakni* kifejezés, helyes-e a *kéken író toll?* A tanulmány az efféle, csupán stilisztikainak látszó „apró”, „árnyalatnyi” különbségek, mozzanatok háttérének bemutatására is törekszik. Hipotézisem ugyanis az, hogy a finom stilisztikai különbségek megragadhatók és fontosak, mögöttük grammatikai, szemantikai és pragmatikai okok húzódnak meg, már csak ezért is érdemes fókuszba állítani a stilisztikai(nak látszó) kérdéseket is.

Gondolatmenetem és alkalmazott módszerem a következő: a bevezető mozzanatok felvázolása után a mai nyelvi változások fő irányainak, tendenciáinak vázla-

tos bemutatása következik. A bemutatás során a következőkre helyezem a hangsúlyt: (1) Miként ragadható meg az egyidejűség és az egyensúly a változási tendenciákban, az analitikus és szintetikus irányú változásokban; (2) Melyek is a változások főbb típusai, úgy mint összetétellé válás; újabb, belső keletkezésű metaforizációk; idegen nyelvi átvételek, magyarítások; szerkezetek változásai. (A nyelvi adatokat, példákat, a tanacs@nytud.mta.hu címre érkező kérdések és válaszok anyagából, adatbázisából mutatom be). (3) Mindezekből, összefoglalásként, milyen tanulságokat vonhatunk le.

1.2. A nyelvtechnológiai háttér és a nyelvi adatok forrása

Vizsgálataim intézményi háttere az MTA Nyelvtudományi Intézetében a Nyelvművelő és nyelvi tanácsadó kutatócsoport keretében működő nyelvi tanácsadó szolgálat. A kutatócsoportnak munkatársra is vagyok, ez a kutatói szituáció meghatározza kérdésfeltevéseimet, vizsgálati módszereimet, általános attitűdömet. Nyelvi adataim közvetlenül a gyakorlatból származnak, a nyelvi változásokat regisztráló elsődleges „jelzőrendszerből”, közvetlenül a nyelvhasználóktól. A Nyelvtudományi Intézetben a nyelvművelés részterületeként (lényegében az intézet megalakulása óta) működik nyelvi tanácsadás, korábbi nevén közönségszolgálat, amely közvetlen gyakorlati segítséget nyújt nyelvi kérdésekben „az Akadémiához” fordulóknak. Az ügyeletes munkatárs följegyzi a kérdéseket, regisztrálja az új nyelvi jelenségeket, új szavak, új szerkezetek megjelenését, eltérésüket az addigi normához képest. A kérdezők nemcsak bejelentik, hanem véleményezik is az adott nyelvi változásokat, megerősítést kérnek, iránymutatást várnak használatukkal kapcsolatban. A folyamatosan gyarapodó nyelvi anyag közvetlenül vagy közvetve beépül(t) az értelmező szótárakba, a helyesírási szabályzatokba és szótárakba, a nyelvhelyességi kézikönyvekbe, leíró nyelvtanokba, cikkekbe, nyelvi rovatokba.

A közvetlen nyelvi tanácsadás mellett az újabb nyelvtechnológiai lehetőségek felhasználásával 2013-tól működik egy teljesen automatizált interaktív helyesírási tanácsadó portál, a <https://helyesiras.mta.hu> is. Ez magában foglalja a közönségszolgálati archívum tudásanyagát is, és újabb lehetőségekkel kiegészülve, amilyen például a helyesírási blog, vagy a helyesírási szabályzat (az AkH.11. és az AkH.12.) elektronikus elérhetősége, jelentősen kitágította a nyelvi tanácsadás lehetőségeit és megemelte hatékonyságát.

A megújulás nemcsak a technikai és technológiai eszközökre vonatkozik, változott a tanácsadás funkciója is. Azt ma is egyértelműen érzékeljük, hogy igény van rá, és azt is, hogy az MTA tekintélye ma is meghatározó a normatív nyelvhasználatot igénylők és követők számára. Az érdeklődés ugyanis itt elsődlegesen a normatív nyelvhasználatra irányul, a nyilvánosság számára készül, a nyilvánosság előtt megjelenő, jobbra írott, nyomtatott szövegek, szövegrészek véleményezésére kérnek bennünket a hozzánk forduló. Előtérbe került a készülő és a

már kész nyelvi produktumok véleményezése, a szövegellenőrzés, az eseti szakvéleményezés igénye. Ugyanakkor továbbra is megmaradt a nyelvi tanácsadás változásokat jelző és a változásokat véleményező funkciója, valamint az ugyancsak nagyon fontos nyelvi ismeretterjesztő szerepe (mindezekről bővebben: Heltainé Nagy 2014).

1.3. A vizsgált időszak, eszközök, kérdezői attitűd

Hogy a mennyiségi adatokat és az arányokat is érzékeltessem, az adott időszakban (2017. január 1. – 2017. december 31. között) 1021 e-mail érkezett a nyelvi tanácsadás címére. Egy e-mailben átlagosan két kérdést fogalmaztak meg az érdeklődők, a kérdések és válaszok száma 2017-ben így meghaladta a 2000-et. A kérdések 90 százaléka helyesírási és szövegértelmezési jellegű volt, a többi pedig nyelvhelyességi, szókészletteni, szemantikai, stilisztikai. 2018. január 1. – 2018. december 31. között, nagyon hasonlóan az előző évhez, 1084 e-mail érkezett a nyelvi tanácsadás címére. Megkeresésenként ezúttal is két kérdést számolva a kérdések és válaszok száma 2018-ban is meghaladta a kétezret. Túlnyomó részük, majdnem 90 százalékuk ebben az évben is helyesírási és szövegértelmezési, a többi pedig elsődlegesen nyelvhelyességi, lexikográfiai, dialektológiai, szemantikai és stilisztikai jellegű volt.

Ami pedig az alkalmazott válaszadási módszereket és kutatói attitűdöt jelenti, elmondhatjuk, hogy a nyelvi közönségszolgálat ma egyértelműen nyelvi tanácsadás, ezt a neve is mutatja: NYTI Tanácsadó Szolgálat, amely a következő címen áll az érdeklődők rendelkezésére: tanacs@nytud.mta.hu. A szolgáltatás meghatározó felülete ma egyértelműen az elektronikus levelezés. Nagy előnye a korábbi levelezési módokhoz, de még a szóbeliséghez képest is, hogy a nyelvi formák pontosan megadhatók, leírhatók, és viszonylag gyors továbbkövetésre, válaszadásra és kétirányú visszacsatolásra van lehetőség. Csökkentett üzemidőben, heti két nap néhány órájában megmaradt a telefonos kérdezés lehetősége is, az azonnali választ igénylők vagy az internetet nem használók számára.

A kérdezők attitűdjét (általában határozott) normatív megközelítés jellemzi, természetesen nyelvhasználati színterektől, munkaterületektől, életkortól függően, és ugyanez a határozottság figyelhető meg a saját értékelésekben, a nyelvi változásokkal kapcsolatos egyéni vélekedésekben. Meghatározó értékszempont a kérdezők szemléletében a normativitásra irányuló *helyes-nem helyes* dichotómia, a „jelentéktelenebb” stiláris szempontok csak jóval ezután szerepelnek a helyesség összetevői között. A stílusnorma a népi nyelvészetben elhanyagolható, ez meg is jelenik: *Csak stilisztikai különbség van köztük? Az nem (nagyon) számít.*

2. Milyen változásokkal, új nyelvi formákkal találkozunk? Hogyan illeszkednek ezek a jelenleg zajló változási tendenciákba?

Milyen változásokkal találkozunk? A nyelvtudomány számos terepére foglalkozik ezzel a kérdéssel: a szociolingvisztika, a leíró nyelvészet, a szemantika, a stilisztika – hogy csak néhányat említsek meg. Természetesen más-más aspektus, más-más kutatói attitűd, kutatói kérdésfeltevés jellemzi az egyes területeket, attól függően, hogy mi a kérdésfeltevés célja és mi a kutató feladata, milyen a kutatás módszertana: regisztrálás, leírás, elemzés, értékelés, tanácsadás. A nyelvi tanácsadó munkája ez utóbbi feladatkörbe tartozik: a beérkező kérdések alapján (elsőként) észleli és regisztrálja a változásokat, beilleszti az adott nyelvi jelenséget a sztenderd normarendszerbe, ahhoz képest véleményezi, szükség szerint értékeli, majd válaszában javaslatot, tanácsot ad használatukkal kapcsolatban.

Az itt jelzett kutatói kérdésfeltevéseket és -feldolgozásokat figyelembe véve, és a továbbiakban elsősorban Kemény Gábor rendszerezésére támaszkodva mutatom be a jelenben zajló nyelvi változási folyamatokat (2006, 2009). Kemény megállapítja: „Az újabb kori magyar nyelvhasználatot ellentétes, egymást részben kiegyensúlyozó változási tendenciák egyidejű érvényesülése jellemzi: rövidülés – hosszabbodás; tömörítés – szétagolás; egységesülés – differenciálódás; idegen elemek befogadása – magyarítás; választékosságra törekvés – stiláris fellazulás, eldurvulás...” (Kemény 2009: 263).

A szerző is hangsúlyozza, én is fontosnak tartom, hogy a változások a nyelvhasználat és a nyelvi rendszer teljességét érinthetik, érintik. Megnyilvánulnak egyenként és együttesen is, a nyelvhasználók pedig – ezt a nyelvi tanácsadásban tapasztaljuk – eltérő módon észlelik, és saját nyelvszokásukhoz viszonyítva értékelik őket. Mindez kérdésfeltevéseikben, tanácskéréseik megfogalmazásában is megnyilvánul.

A változások az alábbi nyelvi és nyelvhasználati területeket érintik: szókincs, ez érzékelhető a legkönnyebben a nyelvhasználók számára; grammatika, ide tartoznak például az újabb képzett, toldalékolt formák; szerkezet és szintaxis, itt például az összetételekre, névutók változására gondolhatunk. Fontos az írás és az ejtés aspektusa, például az új átvételek esetében a magyaros vagy más nyelvi írásmód, a jellemző ejtészváltozat ismerete. Ezúttal számomra különösen fontos lesz két további terület, ez pedig a szemantika és a stilisztika.

A továbbiakban a szókincsbeli változások egyes típusain keresztül a változások szemantikai és stilisztikai aspektusaival foglalkozom. A változási tendenciák közül a következőkre helyeződik a hangsúly: szétagolás – tömörítés (összetételek, újabb metaforizációk), rövidülés – hosszabbodás (igekötők, köszönésformák), választékosságra törekvés – stiláris lazulás (szépítés, átnevezés), idegen elemek – magyarítás (e-nyelv, írásgyakorlat), egyes szerkezeti változások és egyéb stiláris kérdések. A példaanyagot, a felidézett kérdéseket és válaszokat a nyelvi tanácsadó szolgálat adatbázisából merítem.

2.1. Analitikus szétagolás és tömörítés

Az olyan nyelvi változási folyamatokat sorolom ide, amelyek alaki, szerkezeti szempontból analitikus, azaz szétagoló, hosszabbodó; szemantikai, stilisztikai szempontból pedig szintetikus jellegű, azaz tömörítő, rövidülést okozó változások. Vagyis a változások iránya egyidejűleg analitikus, szétagoló irányú és szintetikus, tömörítő jellegű. Ilyenkor alakilag hosszabbodás, szemantikailag tömörítés következik be. Egyik jellegzetes megnyilvánulása a szintaxis terén a névutós szerkezetek szemantikai tartalmú változásában, másik pedig az összetételek, különösen is a többszörös összetételek keletkezésének nagy számában ragadható meg. Az előbbit részletesen tárgyalja Kemény Gábor (2009), többek között a *mentén, keretében, segítségével* stb. névutószerű használatán keresztül. A változás lényege, hogy a korábbi konkrétan térbeliségre utaló jelentéstartalom (pl. *az út mentén*) metaforizációval absztrakt irányba mozdul el (*a kérdések mentén haladtak a tárgyalók*).

2.2. Többszörös összetételek

Másik jellegzetes megnyilvánulása a formailag, alakilag analitikus, szemantikailag pedig tömörítő változásoknak az összetételek, kiváltképpen a többszörös összetételek keletkezése, a szóalkotásban ma kitüntetett, meghatározó szerepe. Ez a folyamat, az alaki hosszabbodás és szemantikai tömörítés egyidejűleg működő tendenciája jól látható a nyelvi tanácsadás gyakorlatában is. Az ide kapcsolódó nyelvi problémák tipikusan az írásgyakorlatban jelentkeznek, a többszörös összetételek leírása okoz nyelvi problémákat. Saját adatbázisunkban a legnagyobb arányban az ebbe az archiválási modulba kerülő kérdések száma gyarapodott a szóban forgó időszakban (is). A leggyakoribb esetek és típusok közül említek meg néhányat: *Melyik a jó: száraz szem betegség vagy száraz szembetegség?* A szabályoknak és feltehetően a közlő szándékának is megfelelő írásmód a *szárazszembetegség*. *Hogy lehet helyesen leírni: helyi iparűzési adó bevallás?* Kiindulópont a *helyi iparűzési adó*, ehhez jön az utótag, amely a különírt szerkezetet összerántja: *helyi iparűzésiadó-bevallás*. Javasoljuk ilyenkor mindig a szerkezetes megoldást, de ez általában „nem jó”, „nem tetszik”, mert „nem egy szó”, „nem hivatalos név”, ahogy a *helyi iparűzési adó bevallása* sem. Az ilyen típusú összetételek keletkezésének egyik oka éppen ez, a kérdezők által is érzett, erőteljes és folytonos nominalitásra, megnevezésre, névadásra törekvés, az „egy fogalom egy szó” általános igénye.

Csak stilisztikai különbség volna a szerkezet és az összetétel között? Nyilvánvalóan nem, van jól látható grammatikai különbség (a grammatikai kitevők megléte és hiánya) és némi szemantikai különbség is. Hiszen a szerkezet, itt most a *helyi iparűzési adónak a bevallása* külön álló (külön írt) szavak kognitív egysége, egyenként (szorosán) jelölt alaki kitevővel. Az alkotó tagok között logikai

összetartozás, erős logikai és alaki kapocs van, mint ahogy a természetes beszédben, a beszélt nyelvhasználatban mindezt érzékeltetni tudjuk. Az összetétel pedig, jelen esetben a *helyiiparűzésiadó-bevallás*, alakilag egy egység, ezt az egybeírt forma mutatja, miként azt is, hogy ebben az esetben a logikai viszonyokat az írás próbálja megmutatni, megtartani. Ezt azonban teljességében, tehát minden logikai és szemantikai mozzanatot írásban érzékeltetni (az „egy fogalom/egy szó” mítoszának megfelelően) még túlzott szabályozással sem lehet. A nyelvhasználatban az ilyen túlszabályozással nemegyszer újabb nyelvi problémákat okozunk, elég, ha csak a hivatalos nyelvhasználat területeire gondolunk, például a különféle nyomtatványok, űrlapok kitöltésének nehézségeire.

Az összetételek, mint láttuk, alakilag hosszabbodást, e tekintetben tehát analitikus irányú változást jelentenek. Különösen a többszörös összetételek egyre nagyobb számát illetően mérhető, adatolható a növekedés. Az összetétellé válás ugyanakkor szemantikailag tömörítés is, illetén pedig szintetikus irányú változás is. A nominalizáció, a névszóval való megnevezés, az összetétellé válás egyik kényszerítő oka egyúttal az absztrakció fokmérője is. A megnevezés igénye pedig folyamatos része, sőt alapja a nyelvi konceptualizációnak.

2.3. Metaforizációk, jelentéskiterjesztések

Ugyanígy az „új fogalom, új szó” igénye is részben az összetételek irányába ható tendencia. Gyakori, hogy ha nem is új szó, de legalább aktuálisan (vélt) jelentésváltozás következik be, metaforikus irányú jelentésváltozással, s ez a folyamat formailag ugyancsak az összetételek irányába hat: Más-e a *jó gyakorlat*, mint a *jógyakorlat*? Más-e a *fő támogató* mint a *főtámogató*? Csak stilisztikai különbség van a különírt és az egybeírt formák között, vagy jelentésbeli változás is történik? Véleményem szerint nem, itt is inkább a nominalításra való törekvés, az „egy fogalom, egy szó logikája” működik.

Ide tartoznak az olyan újabb metaforizációk, jelentésváltozások, jelentéskiterjesztések is, mint a szépítő, enyhítő stilisztikai funkciójú összetételek: *Egyetérté- nek Önök „a tévéműsorok akadálymentesítése” kifejezéssel?* – kaptuk a kérdést. Az *akadálymentesítés* 'akadály(ok) elhárítása' értelemben ismert volt a kérdező számára, konkrét jelentésben, 'fizikai akadályok elhárítása' értelemben. De új volt az ebből jövő absztrakciós, újabb metaforikus jelentésváltozás, amely már nem konkrét akadályok elhárítására irányul, hanem a képernyőn korhatárok jelölésére, feliratra, jelnyelvek alkalmazására. Hasonlóan újabb metaforizáció a szóképzés területén például az *érzékenyít(és)*, az 'érzékennyé, fogékonnyá tesz valakit valami iránt': *érzékenyíti a hallgatóságot, érzékenyítő feladatokat oldanak meg.*

2.4. Az igekötők jelentésbővülése

Megemlítem, noha csak érintőlegesen tartozik ide, hogy tipikusan szintetikus irányú változás a mai nyelvhasználatban az igekötők jelentésbővülése is. Különösen

sok észrevétel érkezik, többnyire idősebb korú kérdezőktől, a *be-* igekötő használatával kapcsolatban, a *bealszik, befigyel, besértődik, bevállal* típusú igék esetében. (A kérdéskör szakirodalmából emlékeztetőként: Nádasy 2003, Ladányi 2004, Sólyom 2012).

2.5. Rövidülés és hosszabbodás egyidejűleg

Tanúi lehetünk olyan nyelvi változásoknak is, amelyekben az alaki rövidülés és a hosszabbodás, valamint a stilisztikai tartalom módosulása egyidejűleg megy végbe. A *köszönöm*-ből előbb *kösz*, majd *köszí*, sőt *köszíke* lett, ugyanígy a *bocsánat, bocs, bocsi, bocsika; szívesen, szívi, szívice*. Vagy például a *szevasz*-ből *szia*, később *szióka* lett, és a gyakori duplikációs forma, a *szia-szia* – ugyancsak sajátos alaki hosszabbodásnak tekinthető. A klasszikus rövidítésformák, a betűszók, mozaikszók, az összevonások is ide sorolhatók, hiszen mutatják a rövidülés és a hosszabbodás egyidejű érvényesülését: *gyed, gyed extra, diplomásgyed; CSOK, CSOK 2018*.

2.6. Választékosságra törekvés és stiláris lazulás

Az újabb jelentésváltozások, összetételek kapcsán már említettem azt a stiláris funkciót, amelyet szépítésnek, enyhítésnek, eufemizmusnak szokás nevezni, és amelynek sokféle oka és háttere lehet. Míg az *akadálymentesítés* vagy az *érzékenyítés* esetében egy adott közösség megfogalmazott szándékát tükrözi a jelentésváltozás, másféle, inkább „átcímkező” jellegű szépítésre törekvést figyelhetünk meg a rendszerváltozás utáni években, például amikor *humán erőforrás* lett a korábbi *munkaerő* vagy *közösségi közlekedés* a *tömegközlekedés*. Ugyancsak választékosságra törekvés, enyhítés, körülírás jelent meg, humorral együtt, az olyan erőteljes képi metaforikus szerkezetekben, mint a *túltoltuk a biciklit, a talicskáz-zák a pénzt*. A stiláris lazulást ezekben a szlenghez való közelítés jelenti.

Finomkodás vagy túlzott szakszerűség rejlik a következőben? *Helyes-e az illatol szó?* Majd egy kis kutatás után kiderült, hogy a borászatban, a parfümkészítés szaknyelvében régóta jelen van az *illatol*, ’finom illatot szagol’ értelemben. Nyelvtanilag természetesen helyes, és mint láttuk, stílusértéke, hangulata is más, mint a *szagol* szóé. Jó elnevezés-e az *elliptikus tolltartó*? Mint megtudtuk, ez nem más, mint egy ’*ellipszis alakú tolltartó*’, ennek pedig szokásos neve a *kerek tolltartó, henger alakú tolltartó*. Tehát – ebben az esetben – nem tűnik szerencsésnek az új megnevezés, az *elliptikus tolltartó*.

Választékosságra törekvés és egyidejű stiláris lazulás figyelhető meg az olyan típusú szintetikus irányú stiláris változásokban, amilyen az élőnyelvi *lécci*, különösen akkor, amikor precíz mondatszerkesztésben, udvarias kérés formájában jelenik meg. Ilyenkor – jól érzékelték egyik kérdezőnk – nem adekvát a szerkesztettség és a szóhasználat itt: *Léccives tolj nekem egy mélt, mert lenne pár kérdésem*. S ha már *lécci*, még egy ide kapcsolódó kérdés: *Tisztelt Nyelvész! Segítségét*

kérem a légszives szó helyes rövidítésével kapcsolatban. A légy szíves! kifejezésnek „szabályos” rövidítése a légy szí! Bizalmas nyelvhasználatban a nem sokkal rövidebb formák valószínűleg játékos hangzásuk miatt kedveltek: lécci, léci.

A választékosságra törekvés és stiláris lazulás másféle megjelenési formája a nagyon gratulálok. Nyelvhelyesség szempontjából helyes-e azt mondani, hogy „nagyon gratulálok” – nehezen tudom elfogadni. A válasz pedig a következőket tartalmazta: a nagyon határozószónak tömörítő-fokozó, humoros alkalmazása valószínűleg a reklámok hatására vált ismertté: nagyon Balaton, nagyon csoki, nagyon vadon. Az ígés szerkezetű nagyon gratulálok ehhez is kapcsolódhat, de a nagyon szeretem, nagyon sajnálom analógiájára is „működhet”. Nem helytelen, sajátos tartalmú érzelmi töltése is lehet: nagyon nagy szeretettel, nagyon nagy örömmel; elismeréssel, sok szeretettel gratulálok.

2.7. Idegen szavak befogadása – magyarítás

Az egyidejűleg zajló ellentétes irányú nyelvi változási tendenciák között arányait nézve és az involváló nyelvi problémákat tekintve kitüntetett helyet foglal el az idegen, ma zömmel angol szavak átvétele, a szókölcsonzés, amely a szókincsbővítés egyik leghatékonyabb és leggyorsabb útja általában is, ma is. Gondoljunk csak a fogalom- és szókölcsonzések (korszerű technológiák, tudástranszfer, életforma) közül most csak az egyik, sokakat érintő területre, az *e-nyelv* szóanyagára, amelyben az írásmód, az íráskép már önmagában is bír stilisztikai értékkel, árnyalattal: *e-mail*, *ímél*; *e-mail-cím*, *ímélcím*. Miként az ugyancsak közismert *single*, *szingli*; *selfy*, *szelfi*; *Google*, *meggugliz* esetében. (Az AkH.12. alapján szabályos mindkét írásmód). Az ellentétes tendencia abban is megmutatkozik, hogy egyfelől a gyors változások sodró ereje a gyors átvételeket hozza magával, másfelől pedig támogatja a magyarítás – jóval lassúbb, esetlegesebb és részlegesebb – folyamatát: *számítógép*, *laptop*, *tablet*, *mobil*, *okostelefon*; *e-book*, *iPhone*, *iPhone 8*. Hogyan ejtsük? Hogyan írjuk? „Nemzetköziül” vagy magyarosan? – az egyik leggyakoribb kérdéskör. Az idegen szó és a magyarítás között „csak” stilisztikai különbség van? Vagy valami más is? Nem csak stilisztikai a különbség, hanem szemléletbeli, pragmatikai is, amely függ a kontextustól, a nyelvhasználó ismeretétől, szándékától, a szóalak hangzásától, ejthetőségétől, hajlékonyságától, írásképétől stb.

A magyarítás támogatásának is sokféle oka és célja lehet, még akár gazdasági is. Láthattuk ezt a Magyarországon is jelen lévő világcégek marketingtörekvéseiben, például az IKEA megjelenésekor az általános tegezés kiváltotta „ellenállás” megfogalmazódásában. Vagy egy újabb példát hozva, akkor, amikor a Magyar Bankszövetség 2015-ben magyarító pályázatot hirdetett a *Pay Pass-os* kártya és fizetési mód megnevezésére. Az *érintőkártya*, *érintő* és az *érintős*, *érintékes fizetés* mára természetes. Az *érintőkártya* képszerű társai, mint a *villámkártya*, *röpkártya*, *pillekártya*, a *tüsténtkártya*, *közélkártya*; a *humoros mutikártya*, *tapikártya*, a *csip-pantó* és a *pittyentő* még élénken él bennem (mint a pályázat egyik bírálójában).

Már csak így felsorolva is, hány- és hányféle stilisztikai, hangulati, hangzásbeli árnyalatot hordoznak ezek a változatok!

2.8. Szerkezeti változások

Az egyes szavak mellett mondatok, mondatszerkezetek helyességére nézve is érkeznek kérdések. Lássunk erre is példát: Csak stilisztikai különbség van a két mondat között? *De jó lenne, ha volna egy kerékpárom!* *De jó volna, ha lenne egy kerékpárom!* Némi, árnyalatnyi jelentéskülönbség van köztük, hiszen hagyományosan a *volna* a jelenre, a *lenne* meg a jövőre vonatkozik. Stílusosabb tehát: *De jó volna, ha lenne egy kerékpárom!* A mai nyelvhasználatban azonban ez már meglehetősen felbomlóban lévő szabály, egyre kevésbé érvényesül a fenti megkülönböztetés. Sokkal inkább a hangzás, a ritmika, a szóhangulat befolyásolja a választást.

A többes szám első személyű *mi* névmás tárgyragos alakja ma is vitákat tud generálni, számoltak be többen is erről. Arany János szavai, találó dörmentései jutnak eszembe, amikor ezzel az örökzöld kérdéssel találkozom: melyik a helyes: *bennünket* vagy *minket*? 1861 körül írta Arany Grammatika versben című töredékében: *El van már temetve ama korcs bennünket, / Nem ficamítja ki többé az eszünket, / Hacsak fel nem támad hetedszer is, mint a / Regényhőst életre hozza egy csöpp tinta.* Feltámad. Természetesen mindegyik alak helyes. Stílusárnyalatukban térnek el, meg hangulatukban, a *bennünket* mára némileg talán választékos, kissé régies, esetleg népies stílusértéket kapott vagy kaphat. További különbség a Nyelvművelő kéziszótár szerint (Grétsy–Kemény 2005: 377): a *bennünket* formát inkább hangsúlytalanul használjuk (*fél 7-re várnak bennünket*), míg a *minket* hangsúlyos is lehet (*minket nem kérdeztek meg*).

2.9. Nyelvjárási, regionális alakváltozatok

S ha már Arany Jánost említettem. Számomra ma is élő igazság az a „figyelmeztetése” is, amit a beszélőkről és a nyelvész urak felelősségéről mond ugyanebben a versében. Ironikusan, de nagyon is komolyan a mindenkori beszélők és a tudomány illetékességéről: *Mi a nyelvet rontja, az a legfőbb veszély: / Hogy még a paraszt is mind magyarul beszél. / Grammatikát nem tud, hiába csináljuk, / Mégis egyre darál, egyre fecseg szájuk. // Törvény kell a nyelvnek, mert különben elvész / Törvényét ki szabja, mint az a sok nyelvész, / Az a három, négyszáz tudós képviselő, / Kik egy-egy indítványt sűrűn hoznak elő ...*”. A beszéd, az élőnyelv, a népnyelv, a természetes, mindennapi beszéd elsőbbsége, normaképző szerepe van e gondolatokban, szembeállítva a kicsinyesen szabályozó, eltúlzott, öncélúan grammatizáló szemlélettel.

Az eddig bemutatott nyelvi változásokban és az egyes konkrét esetekben a normatívat mint kiemelt értékszempontot jelenítettem meg, már csak azért is, mert a sztenderd nyelvhasználat írott változatainak normáira kérdeztek, kérdeznek

rá a nyelvi tanácsadáshoz fordulók. A normatív beszélt nyelvváltozatokban természetesen sokkal több árnyalat, sokkal több változat, sokkal nagyobb területi változatosság és gazdagság fér meg, mint az írott nyelvi szövegtípusokban.

Ezért is sajnálatos, hogy még ma is kritikus, rosszalló, lekezelő attitűd kapcsolódik a területi változatokhoz, nyelvjárási(as) formákhoz. Mostanában éppen a *jöszök*-höz: „Érdeklődni szeretnék, hogy igaz-e, hogy a *jöszök* kifejezés helytelen? Mert ugye, Észak-Magyarországon elég elterjedt.” „Mi a legújabb álláspont ezzel kapcsolatban?” „Nyelvtani problémaként merült fel, a sokak által használt *jöszök* szó használata a *jöttök* helyett. Mennyiben helyes ez?” „Szeretnék érdeklődni, hogy a *jöszök* hivatalosan helyes, vagy csak tájszólás?”

A mai sztenderd nyelvváltozatokban a *jöttök* a normatív, ez a köznyelvi alak, ez szerepel a köznyelvi szótárakban. De a *jöszök* ugyanígy helyes, például Erdélyben csak ez használatos, ott mindenki így mondja. A *jöszök* tehát éppen olyan helyes, mint a *jöttök*, különbség területi kötöttségükben, stílusértékükben, hangulatukban van.

A nyelvjárási eredetű, regionális népnyelvi *innét*, *onnét* ugyancsak sok kritikát kap: „Azt szeretném megtudni, hogy miért hallok gyakrabban az *innét*, *onnét* szavakat és miért ritkábban (sokkal ritkábban) az *innen*, *onnan* szavakat.” „Melyik helyes, az *innen*, *onnan* és az *innét*, *onnét* is? Az *innen*, *onnan* a köznyelvi, a normatív változat. Az *innét*, *onnét* sem helytelen, de más a stílusértéke, népies(ebb), tájnyelvi, esetleg régies. Lehet, hogy a kérdezők környezetében, talán újszerűsége, stiláris hatása miatt kedveltebbé, gyakoribbá, divatosná vált a regionális forma?”

2.10. További stílusváltozatok

Az egyéb kategóriát jelentő, vegyes típusú, stilisztikainak vélt kérdések egy része még akár az előző csoportba, a regionális változatok közé is besorolható: Érdeklődni szeretnék, hogy a *kérdést felrakni* használata elfogadott-e? A *kérdezni*, *megkérdezni* szerkezetes változatai ismertek: a *kérdést feltenni* a szokásos köznyelvi forma, a *kérdéssel fordulni valakihez*, *kérdést intézni valakihez* ugyancsak köznyelvi, az előbbinél választékosabbak, vagy éppen körülményesebbek lehetnek. A *kérdést felrakni* esetében is ugyanaz a szemlélet érvényesül, mint *kérdést feltenni* szerkezetben, hiszen a *felrak* jelentésköre megegyezik a *feltesz* valamit valahova jelentéskörével. Pusztán arról van szó, hogy a *felrak* 'kérdezni' értelemben a normatív nyelvváltozatokban ritká(bba)n jelenik meg, használata lehet regionális jellegű, vagy éppen szűkebb körben ismert, esetleg familiáris, bizalmas stílusértékű.

Stílusárnyalatnyi különbségre utalnak a következő kérdések: Helyes-e ez a mondat: *Köszönjük, hogy kérésével bizalommal fordult hozzánk!* Igen, helyes. Feltehetően a két azonos típusú rag lehetett zavaró, ha így van, akkor ezen a szórend megváltoztatásával lehet segíteni: *Köszönjük, hogy bizalommal fordult hozzánk kérésével!* És még egy példa ebből a körből: Szeretném megkérdezni, hogy az a

kifejezés, hogy *kéken író toll* helyes-e? Persze, hogy az, metonimikus és egyúttal rövidebb megnevezése a 'kék színűen író, kék színűen fogó' tollnak.

3. Összefoglalás, tanulságok

A nyelvi tanácsadó szolgálat adatbázisa alapján is egyértelműen megerősíthető, hogy „az újabb kori magyar nyelvhasználatot ellentétes, egymást részben kiegyensúlyozó változási tendenciák egyidejű érvényesülése jellemzi” (Kemény 2009: 263). Miközben zajlanak a belső nyelvi változások (analitikus és szintetikus irányúak), egyidejűleg jelen van a mai nyelvhasználatban is az a nyitott, befogadó attitűd is, amely hagyományosan jellemzi nyelvi kultúránkat (belső nyelvi változások – idegen elemek befogadása). Az egyes részterületek felvillantása megerősítette mindezeket: az összetétellé válás (analitikus irány), a képzések és metaforizációk (szintetikus irány), az idegen nyelvi elemek és a magyarítás (mindkét irány).

A példákön és kérdéseken keresztül látható volt, hogy a kérdezők attitűdjében meglehetősen erős a normativitás hagyománya és igénye, amely a helyes-e, szabályos-e, elfogadható-e kérdésekben is megnyilvánul. Miként az is, hogy még mindig meglehetősen erős a regionális, tájnyelvi változatok negatív meg(el)ítélése.

Evidens, de azért érdemes megemlíteni, hogy anyagunk alapján is jól látszik, hogy a nyelvi problémák nagyobb része az írott szövegtípusokhoz kapcsolódik. Jóval több a kodifikációs probléma az írásgyakorlatban, mint amennyi problémaként jelentkezik a beszédben, a beszélt nyelvváltozatokban (ez alól kivételek persze az idegen szavak, a külföldi nevek).

Külön figyelmet fordítottam a változásokban megragadható stilisztikai összetevőkre, a stílusnorma megjelenésére, a stílár helyesség, stílár adekvátság, illőség fontosságára mint értékre. Ezt emeltem ki a címben is és a példákban is a *Csak stilisztikai különbség?* kérdéssel. A kérdezők attitűdje alapján a stilisztikai különbségek jelentéktelennek tűnnek, mégis sokszor meghatározók a stílár szempontok. Ezt a visszajelzésekben maguk a kérdezők is mondják: *köszönöm, erre nem is gondoltam; tényleg jobb így stb.*

Miként a nyelv és a nyelvhasználat, a beszéd és az írás is egységként jelenik meg a kérdésekben, a nyelvi helyesség is komplex; benne van a stíluskérdés, a stilisztikai helyesség is. Ha megjelenik ez utóbbi aspektus, a stílus kérdése, akkor mint „nyelvtani probléma” jelenik meg. A válaszoló nyelvész attitűdje felől nézve a stílusnorma, a stílár helyesség a nyelvi norma része. A normativitás és a sztenderd számára is viszonyítási érték (ha a sztenderd nyelvhasználatra irányulnak a kérdések), a stílus ebben a tekintetben tehát fontos értékösszetevő. A stílusnorma ilyen értelemben benne van a nyelvi normában, annak egyik rétege, amely nem önmagában, hanem más (grammatikai, szemantikai, pragmatikai) összetevőkkel együtt jelenik meg. Ezért olyan ritka a „csak stilisztikai különbség”.

Hivatkozások

- Grétsy László – Kemény Gábor (szerk.) 2005. *Nyelvművelő kéziszótár*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2014. A nyelvi tanácsadás területei és újabb eszközei az MTA Nyelvtudományi Intézetében. *Anyanyelv-pedagógia* 2014(1). <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=505> (2019. 06. 28.)
- Kemény Gábor 2006. A szintetikus kifejezésmód érvényesülése az újabb magyar nyelvhasználatban. In: Mártonfi Attila – Papp Kornélia – Slíz Mariann (szerk.) *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Argumentum. Budapest. 593–600.
- Kemény Gábor 2009. Az analitikus kifejezésmód érvényesülése újabb nyelvhasználatunkban. *Magyar Nyelvőr* 133(3): 263–274.
- Ladányi Mária 2004. Rendszer – norma – nyelvhasználat: Igekötős neologizmusok helyi értéke. In: Büky László (szerk.) *Nyelvleírás és nyelvművelés, nyelvhasználat, stilisztika*. (A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI.) Szeged. 97–118.
- Nádasdy Ádám 2003. *Besír, beröhög*. In: Nádasdy Ádám: *Ízlések és szabályok*. Magvető. Budapest. 285–288.
- Sólyom Réka 2012. *Becéloz, betámad, bevállal* – be igekötős neologizmusaink szemantikájáról. In: Parapatics Andrea (szerk.) *Doktoranduszok a nyelvtudomány útjain: 6. Félúton konferencia*. ELTE BTK. 203–213.